

Ὁ «ἘΠΙΤΑΦΙΟΣ», ΕΝ Τῷ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙῳ

15 Ἀπριλίου 1894.

Μελαγχολική, ὡς καὶ ἡ αἰτία ἡ προκαλοῦσα αὐτήν, βαθυτέρα ὁσημέραι μὲ ἤλπισεν ἡ ἠθική ἀλγηδών. Αἱ θρησκευτικαὶ τελεταί, αἱ τὸν καθαρῶς ἱεροπρεπῆ καὶ ἀκράτως αὐστηρὸν τύπον ἀποβαλοῦσαι διαδοχικῶς, ἦσαν πάντοτε αἱ μεγαλοπρεπεῖς καὶ σεμνοπρεπῶς ἐπιδεικτικαὶ τελεταί τῆς ἀναμνήσεως τῶν Παθῶν ἅτινα, μετὰ γλυκειάς καὶ ποιητικῆς ἄμα κατανύξεως, δοξάζει καὶ γεραίρει πάντοτε ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία. Ἄλλ' ἡ κατήφεια τῶν πενθίμων ἱεροτελεστιῶν ὑπέστη καὶ αὕτη τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἐποχῆς τὴν ἐπιρροήν. Καὶ ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Παρασκευὴ παραμένει πάντοτε ἡμέρα ἀγιότητος καὶ νηστείας, ἡ αἰδήμων ὄμως καὶ κατασκευτικῆ ὀδύνη, ἡ ἀπὸ τῆς ἀναμνήσεως τοῦ Θεοῦ Πάθους ἐκπορευομένη, ὑποκινοῦσα τὴν ἄκραν ὀξύτητα αὐτῆς μεταπίπτει εἰς ἡμερώτερον αἶσθημα, οὐχὶ πάντῃ ἀλλότριον πρὸς τὴν ἑορτάσιμον προσδοκίαν τῆς ἐπερχομένης ἀναστασίμου ἡμέρας, καὶ τὰς πατροπαράδοτους καὶ εὐαρέστους μερίμνας τὰς συναπτομένας πρὸς τὴν προπαρασκευὴν τῆς ἀπ' Ἐκκλησίας καὶ κατ' οἶκον λαμπροτέρας καὶ ἐπιδεικτικωτέρας πανηγύρεως τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης ἡμέρας τῆς Ἀναστάσεως.

*

Αἱ εἰκόνες αὐταὶ φαιδρῶς θορυβῶδεις ἐνίστη, καὶ συνεχῶς μὴ ἀπολύτως σθερααί, ἀπειργάζονται, ἐξαιρέτως τὰς ἡμέρας ταύτας, πενθιμωτέρας τὰς ἐντυπώσεις μου. Εἰς τὸ παρελθόν, τὸ χθεσινὸν ἔτι, παραπλήσια ἀθυμίας σκέψεις, δὲν εἶχον ἀμερίστως ἐπιφοιτήσει εἰς τὴν ψυχὴν μου. Ἄλλ' ἤδη, ὅτε πολὺ σθεαστὴ κεφαλὴ ἀνεπαύθη ὑπὸ τοῦ Κοιμητηρίου τὸ χῶμα, ἀνεμοχλεύθη, ὑπὸ τὴν καταγίδια ὑπερτάτου ἄλγους, σύμπας ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος, καὶ αἱ χαρίεσαι τῶν παιδικῶν χρόνων ἀναπολήσεις, αἱ πρὸς τὴν μυστηριώδη καλλονὴν καὶ τὸν ἱερώτερον πανηγυρισμὸν τῶν ἡμερῶν τούτων συνδεόμεναι, ἐπῆλθον καὶ πάλιν. Ἄλλὰ δὲν ἦσαν πλέον φαιδραί! Νέφος σκιερὸν κατεκάλυψε τὰς γλοέσσας ἐκείνας τοῦ ἀθώου παρελθόντος σκηνάς. Τὸ ἀκάτιον τῆς ζωῆς ἐπλήγη εἰς τὸ πολῦτιμον πηδάλιον ἀκριβῶς, καὶ τὸ πλήρωμα, τὸ παρὰ τὸν σθεάσιμον καὶ προσφιλῆ κυβερνήτην συνεσταλμένον, τὸ ἀναπετάσαν τὸ μικρὸν ἱστίον του εἰς τὸ τρικυμιῶδες πέλαγος τοῦ βίου, καὶ ἐπαχθῶς θαλασσομαχοῦν, ἐμβρόντητον εἶδε ἀναρπαζόμενον τὸν χρηστὸν καὶ

καρτερικὸν πλοηγόν, καὶ ἰσχυροτέραν ἠσθάνθη τὴν θύελλαν μαινομένην πέριξ τῆς εὐθραύστου ἐκείνης σανίδος. Αἱ ὄψεις ἐσκυθρόωσαν πάσαι. Ἐρυθροὶ ἀπέθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ ἀπὸ τῆς ἀγρυπνίας καὶ τοῦ δακρύου, καὶ τὴν ὀξύτητα τοῦ ἀλγεινοτάτου τραύματος, οὐδὲ τοῦ Πλάτωνος ἡ μεταρσιοῦσα φιλοσοφία, οὐδὲ τοῦ Εὐαγγελίου ἡ Πίστις ἰσχυρεν ἐπαρκῶς νὰ πρῶνῃ. Ὑπὸ τὸ ἄχθος πληγείσης φιλοσοφίας τὸ χεῖλος συνεχῶς ἐπαναλαμβάνει τοῦ Προφητᾶνακτος τοὺς Ψαλμοὺς. Αἱ ἐξάρσεις τοῦ Ἰουδαίου Λυρικοῦ, τοῦ κορυφαίου τῶν λυρικῶν, τοῦ ἀληθοῦς Προφητᾶνακτος βαλσαμοῦσι στιγμιαίως τὴν τετρακυμιωμένην καρδίαν μας, ἀλλὰ τὸ ἄλγος ληθαργεῖ δὲν ἀποθνήσκει. Καὶ ὅταν τοῦ παραμυθητικοῦ φαρμάκου ἡ πραεῖα καὶ ἐλεήμων ἐπίδρασις παρέρηται, ἀρυπνίζεται καὶ πάλιν τὸ ἀδυσώπητον ἄλγος, καὶ δάκνει, δάκνει ἀνοικτιμῶνως τὴν ψυχὴν. Τότε δεινὰ ἐξημμένων παθῶν συγκρούσεις κλυδωνίζουσι ψυχὴν καὶ καρδίαν. Τὸ σκάφος τῆς ζωῆς καταλισθάνει ἐπικινδύνως πρὸς τὸ φρίσσον καὶ πικρότατον κύμα. Διαρρέει ἑλαφρὸν δὲ καὶ ἀνερατίστον καταγίγεται ἄπελπι. Ἔρμα, ἔρμα ταχέως. Προβάλλει τότε ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία, καὶ ὁ ναυαγός, ἀντλῶν ἐσπευσμένως, καταστέλλει μικρὸν τοὺς κλυδωνισμοὺς τῆς ὀλκάδος. Ἄλλὰ νέα ἐπέρχεται θύελλα καὶ ἀνεπαρκῆς ἐξηλέγχθη τὸ ἔρμα. Τότε ἀκτινοβολῶς ἀνίσταται ἡ Θρησκεία. Ἐκτείνει σῴτειραν τὴν ἁγίαν χεῖρά Της, καὶ ὅπως ποτέ, ὑπὸ τὴν θείαν λαλίαν τοῦ Ἰησοῦ, ἐταπεινώθη φριμωθὲν τὸ κύμα τῆς λίμνης, ἐπραῦνθη οὕτω καὶ ἡ θύελλα τῆς ψυχῆς, καὶ τὸ ἀπὸ τῆς Πίστεως ἀντληθὲν ἔρμα ἔσωσε καὶ ἐμπεδώτερον κατέστησε τὸν θυελλῶδη πλοῦν τῆς ζωῆς. Χρόνοι ἀπιστίας καὶ ὕλισμοῦ, πόσον ἐξηυτελίσατε τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὴν εὐγένειαν, ποίους δισταγμοὺς ὀλεθρίους ἐνεπνεύσατε εἰς τὸν δύσπιστον, τίνος παρηγορίας γλυκυτάτου κεφαλαίου ἐστερησατε τὸν ἄπιστον! . . .

*

Ὅτε, τοιαῦτα ἀναλογιζόμενος, διήλθον τὴν πύλην τοῦ πέραν τοῦ Ἰλισσοῦ νεκροταφείου, ἦτο νύξ πλέον· νύξ βαθεῖα καὶ σιωπηλή. Ἄλλὰ τὸ σκότος οὐδὲν εἶχε τοῦ ἀποτροπαίου ἐκείνου καὶ ζοφεροῦ μελανοῦ, τοῦ ἀποπνίγοντος τὴν ψυχὴν καὶ νεκροῦντος πᾶν αἶσθημα, ἐκτὸς τοῦ τῆς φρίκης. Ἦτο φῶς ὑπόσκιον μᾶλλον· σκότος διαυγές καὶ ὄνειροπόλον ἀπὸ διαστέρου στερεώματος, ὑποκυάνου καὶ διαφανοῦς καταχέομενον εἰς τὴν ἡσυχον καὶ ἀνθόσπαρτον φύσιν. Ἠρεμος τοῦ Ἀπριλίου ὁ νυκτερινὸς ἄνεμος ἐσάλειψε τοὺς κλώνας τῶν κυπαρίσσω, ἐθώπευε τὰς μαργαρίτας, ἔψαυε τὰ ἄνθη καὶ ἀπομυζῶν τὰ ἀρώματά των ἠδέως ἐξέχευε ταῦτα ὑπὸ τὴν ἀβρότητα τῆς πνοῆς του, εἰς τὴν πέριξ ἡμεροῦσαν εἰκόνα. Ἐνίστη τὸ πνεῦμα ἐπήρξατο ἰσχυροτέρον καὶ τότε διολισθαίνον διὰ τῶν κλάδων καὶ φύλλων ἀπειργάζετο μελαγχολικὸν ψιθυρὸν παραπλήσιον πρὸς ὑστάτας ἀναπάσεις μυστηριώδους ἀρμονίας πόρρωθεν, πολὺ πόρρωθεν ἀρρήτως καὶ ἀφανῶς σβεγγομένης. Γαλήνη ἱερὰ καὶ ἀτελεύτητος ἐκράτει εἰς τὸν σεπτὸν καὶ πεφιλημένον ἐκείνον περίβο-

λον, ἔνθα, ὑπὸ τοῦ φωτός τῆς Πίστεως καὶ τῆς Ἐλπίδος ὀδηγούμενοι, ἠγκυροβόλησαν τέλος οἱ τεταλαιπωρημένοι ναυαγοὶ τῆς ζωῆς. Εἰς τὸν κορμὸν μικροῦ σταυροῦ μελανοῦ, ἔδεσαν ἀσφαλῶς τὰ πρυμνήσια αὐτῶν, καὶ ἐκοιμήθησαν ἐν εἰρήνῃ. Διατί προσέχω μήπως ὁ ἦχος τῶν βημάτων μου, εἰς τὰς μελαγχολικὰς ταύτας καὶ σιωπηλὰς δειροστοιχίας φερομένου, ἀφυπνίσῃ τοὺς κοιμηθέντας; ὦ! ἄς περιπατήσω ἀσφαλέστερον καὶ ἐλευθεριώτερον. Κοιμῶνται βαθέως, πολὺ βαθέως οἱ νεκροί. Τὸν εὐλογητὸν ὕπνον των δὲν ταρασσουσι οὐδὲ τῆς δόξης εὐγενῆ ὄνειρα, οὐδὲ τοῦ πλοῦτου φλέγοντες πόθοι, οὐδὲ τῆς ἐλπίδος ἀλγεῖναι διαψεύσεις, οὐδὲ τοῦ συμφέροντος ἢ μαινομένη κραυγή, οὐδὲ τῆς αὔριον ἢ σκληρὰ καὶ ἀδυσώπητος μέριμνα. Κοιμῶνται ἡσυχοί, καὶ οὐδὲν ἀνθρώπινον δύναται νὰ τοὺς ἀφυπνίσῃ πλέον. Ποῦ καὶ που, ἐντὸς τῆς σκοτίας, ἀγάζει μόλις ἀσθενέστατον καὶ ὠχρότατον φῶς. Εἶναι οἱ φανοί, οὗς τῶν ζῶντων ἡ χεὶρ ἤναψεν ἐπιμελέστερον τὴν νύκτα ταύτην τοῦ ἐνταφιασμοῦ τοῦ Σωτῆρος, εἰς τὸ μνήμα τῶν φιλητάτων, οἵτινες δὲν ζῶσι πλέον ἢ εἰς τὴν ὀδυνωμένην καρδίαν. Ἐνίστε, ἀπὸ τῶν ἐγκάτων ὑπογείου κρύπτῃς, ἐκφύγει, διὰ μικρᾶς σχισμῆς τῆς πύλης, ἀμυδροτάτη φῶς λάμψις. Κύπτω καὶ προσβλέπω ἐκεῖ. Ἡ εὐσεβὴς κανδήλα καίει ἔσωθεν. Ἀναπάλλεται τὸ μικρὸν φῶς τῆς θρυαλλίδος, θλάται εἰς τὴν χιονώδη τοῦ μαρμάρου λευκότητα, καὶ σικαὶ πυργοῦνται ἐντὸς τοῦ ἀσύλου ἐκείνου τῆς ἱερότητος καὶ τῆς εἰρήνης. Ὁρμεμφύτως ποιῶ τοῦ Σταυροῦ τὸ σημεῖον, καὶ σιωπηλῶς ψιθυρίζων ἱλαστήριον προσευχὴν, ἀπομακρύνομαι τοῦ σεπτοῦ χώρου.

*

Ἦδη, βραδέως κρουόμενος ὁ κώδων τῆς Ἐκκλησίας τοῦ νεκροταφείου, ἀγγέλλει τὴν ὥραν τῆς συγκινητικῆς τοῦ Ἐπιταφίου ἐξόδου. Ἀνάπτωμεν τὰς λαμπάδας μας πάντες. Ἡ πένθιμος γοητεία, ἡ ἐξάρσεως καὶ μυστηρίου μεστή, τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἐπιταφίου, ψαλλομένου ὑπὸ τῆς ζωῆς εἰς τὸ ψηλαφητὸν ἐκεῖνο πεδῖον τοῦ θανάτου, προσλαμβάνει ἀνυπέβλητον ὕψος θλιβεροῦ λυρισμοῦ, καὶ κάλλος ἀνεκφράστου σεμνότητος καὶ μελαγχολίας. Ὁ ἄνθρωπος κηδεύει τὴν νύκτα ταύτην τὸν Θεόν. Εἶναι ἀσύλληπτον τὸ μέγα μυστήριον, καὶ θὰ ἦτο ἀκατανόητως βλάσφημον, ἂν μὴ ἐπίκουρος πρὸς τὴν κατανόησιν τηλικούτου μυστηρίου καὶ θαύματος δὲν ἐπήρχετο ἡ ἀποκάλυψις καὶ ἡ Πίστις. Ἡ θέα τοῦ Θεοῦ ἀνθρώπου, ἐν κηροπλάστῳ ὁμοιώματι κατακείμενου ὑπτιῶν ἐπὶ χρυσοποικιλτοῦ ἀλουργοβαροῦς ὀλοσησιρικοῦ, οὐδέποτε μὲ συνεκίνησε βαθύτερον, ἢ τὴν νύκτα ἐκείνην ἐνώπιον τῆς παλλούσης ταύτης εἰκόνας τοῦ θανάτου. Ἡ φύσις, ὁ αἰθέρ, τὰ στοιχεῖα ταρασσόνται εἰς τὴν θέαν τοῦ νεκροῦ Ἰησοῦ. Βιαιοτέρα ἐπιπνέει αἴφνης ἡ αὔρα ἢ γλῶσση σαλεύεται, οἱ θάμνοι κλίνουσι, τῶν δένδρων αἱ κορυφαὶ καὶ οἱ κλάδοι κάμπτονται πρὸς τὴν γῆν ἐνώπιον τῆς ἐλαυνούσης ἱερᾶς πομπῆς. Εἰς ψιθυρὸν ἀλγεῖνόν, ὡς εἰς στοναχὴν ἐντρόμου θυσίας τῆς φύσεως ἐνώπιον τοῦ Ἀνάρχου φερομένου νεκροῦ, ἐπερατώθη

ἡ ἀκαριαία ἐκείνη ὀρμὴ τοῦ ἐπιπνεύσαντος πνεύματος. Ἦδη ἐξέπνευσε, καὶ μαλακῆ φέρεται πάλιν ἐπὶ τῶν δένδρων ἡ πῖα ἡ αὔρα. Βαδίζοντες βραδέως περιερχόμεθα ἐν λιτανείᾳ τὸν περίβολον τοῦ νεκροταφείου. Ὁδυνηρῶς ἐξάισιον, μελαγχολικῶς ἐπιθάλλον εἶναι τὸ αὐστηρότατον θέημα. Οἱ τέως σκοτεινοὶ δρομίσκοι, οἱ ἔνθεν κκεῖθεν τὰς ἀτελευτήτους σειρὰς τῶν τάφων καὶ τῶν σταυρῶν καθορίζοντες, φωτίζονται ἀκαριαίως ὑπὸ τὸ φῶς τῶν λαμπάδων μας. Εἰς τὰς ὠχρὰς ἀναλαμπὰς αὐτῶν, τὰς τρεμούσας ὅπως καὶ τῶν ζῶντων αἱ ψυχαί, ἀναγινώσκω διερχόμενος τὰ ὀνόματα φιλητάτων σθεσεῖσων ὑπάρξεων πρὸς ἃς μᾶς συνδέει νοῦς καὶ καρδία, ἐπωδύνως ἐκρίζωθεῖσα εἰς τοῦ χωρισμοῦ τὸ ἀμείλικτον κτύπημα. Χαίρετε φίλοι, σὰς προσφωνοῦμεν οἱ ζῶντες! Ἀγιάζομεν τοὺς τάφους σας διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, νεκροῦ καὶ Αὐτοῦ τὴν νύκτα ταύτην, καὶ ἀναμένομεν τὴν στιγμὴν καθ' ἣν, θύματα τοῦ θανάτου καὶ ἡμεῖς, θὰ κοιμηθῶμεν πλησίον σας, καὶ πνεύματα ἀφανῆ, ἀπὸ τῆς αὔλου ἡμῶν ὑποστάσεως θὰ βλέπωμεν τοὺς ἐπιζήσαντας συγκινουμένους εἰς τὴν ἀνάγκωσιν τῶν ὀνομάτων μας, μετὰ τῆς αὐτῆς δακρυστοτάλακτου πορογῆς καὶ ὁσιότητος μεθ' ἧς καὶ ἡμεῖς οἱ ἴδιοι προσβλέποντες ἤδη τοὺς προσφιλεῖς τάφους σας. Ἀδελφοί, φίλτατοι ἀδελφοί, κοιμηθῆτε ἐν εἰρήνῃ. Ταχέια ἐν τούτοις, ἐντὸς τοῦ νεκρικοῦ χώρου, ἐλαύνει ἡ νεκρικὴ πομπή. Σώματα καὶ ἰνδάλματα ἀνά πᾶσαν στιγμὴν ποικίλως μορφοῦνται ὑπὸ τὰς λάμψεις τῶν πενθίμων κηρίων, καὶ πρὶν ἔτι ὁ στοχασμὸς συλλάβῃ τὸν τύπον, ἐλύθησαν ἤδη ὡς ὄνειρα εὐφροσύνων στιγμῶν. Αἱ προτομαὶ τῶν νεκρῶν μειδιῶσι οἱ τάφοι ἀποβαίνουσιν εὐγλωττότεροι, οἱ νεκροὶ φιλοζενοῦσι τοὺς ζῶντας. . . Εἰς τὴν φανταστικὴν ἐκείνην καὶ ἀκαριαίαν παρέλασιν τῶν ἀορίστων μορφῶν, τῶν ἀδιαλείπτως προκυπτουσῶν καὶ ἐξαφανιζομένων βλέπει τις τὴν εἰκόνα τῆς ζωῆς. Σικαὶ τὰ πάντα. Διεγράφῃ, ἠφανίσθη. Οὐδὲν ἀπέμεινε πλέον. Οὔτε ἡ ἀνάμνησις. Εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον διατελεῖ ὁ ἐξωτερικός. Εἰς τὸ βάθος τῆς καρδίας φλεγμαίνει ὀδύνη αἰσθήματος τραυματισθέντος· ἀλλ' ἐξῶ μειδιᾷ ἡ φύσις. Ἀνθοσκεπεῖς αἱ ἀναδενδράδες ἀνέρπουσι πρὸς τοὺς κλάδους τῶν δένδρων. Φυλλώματα πράσινα καὶ πυκνὰ σκέπουσιν τὰ μνήματα. Λευκὰ ἄνθη στίζουσι τοὺς χλοάζοντας καὶ δροσεροὺς τούτους σμαράγδους, καὶ πρὸς τὸ χῶμα δειλῶς κατακεκλιμένα σεμνὰ καὶ εὐώδη φαίνονται τὰ ἄνθη, ἅτινα ἄλλα ἐβλάστησαν καλλιεργηθέντα, καὶ ἄλλα κατετέθησαν πρὸ μικροῦ ἐκεῖ προσκομισθέντα ὑπὸ τῆς στοργῆς τῶν οἰκείων. Θωπεύω συγκινημένος αὐτὰ ἀποστάζουσι δρόσον· ἀλλ' εἶναι τοῦ οὐρανοῦ δρόσος ἄρά γε, ἢ δάκρυ ἄλγους καὶ σπαραγμοῦ κυλίσαν ὡς θυσία καὶ προσφορά τῆς καρδίας εἰς τὴν ἀνθόσπαρτον ταύτην προσκομιδὴν καὶ θυσίαν, τὴν λεπτήν, τὴν τρυφεράν καὶ εὐώδη, ἣν εἰς τὴν μνήμην τοῦ νεκροῦ προσέρχεται φέρουσα ἡ ἀλγεῖνῃ ἀφοσίωσις τῆς ζωῆς; . . .

*

Ὑπὸ τὸ κράτος πενθίμων εἰκόνων καὶ σκέψεων,

οὐχὶ μόνον τὴν ἰδίαν θλίψιν ἀναλογιζόμενος καὶ ἐπρέπων, ἀλλὰ καὶ πάντων ὅσοι ἀπέτισαν εἰς τοῦ θανάτου τὴν δουλείαν τὰ ἀδρά καὶ δεινὰ λύτρα τῆς ζωῆς, ἠκολούθουν πόρρωθεν τὴν ἱεράν συνοδείαν. Ἐγγιζόμενοι εἰς τὸ τέλος. Τὰ πάντα, τὰ γήινα πάντα ἔχουσι τὸ τέλος ἐδῶ, καὶ ἡ ὀδύνη ἢ μόνον μετὰ τῆς ζωῆς τελευτῶσα. Εἰς τὰς ἐρήμους ἐκτάσεις τὰς ὑπὸ τάφων κατεσπαρμένας, πολύμορφα σχήματα, ἀπὸ τοῦ φωτός δημιουργούμενα, ἔρπουσι πάντοτε. Μεγεθύνονται, σμικρύνονται, σβέννυνται. Στιγμαία φωτός ἀκτῆς ἐπιφαίνεται μόλις, καὶ σκότος ἐνιαῖον καὶ βαθύ διαδέχεται ἀτελευτήτως αὐτήν. Τὸ ἀκαριαῖον τοῦτο φῶς, τὸ ὄσον πρὶν μόλις ἀνατεῖλῃ, ἢ ἐνότης αὐτῆ τοῦ διαρκοῦς σκοτούς, τοῦ ἐπερχομένου ἀμέσως μετὰ τὴν ὠχρὰν λαμπρότητα, δὲν εἶναι ἀρά γε εἰκὼν τοῦ βίου καὶ τῶν ἐλπίδων αὐγαζουσῶν μόλις καὶ ἀπατηλῶς ἐπὶ τοῦ ὀρίζοντος τῆς ψυχῆς, ὅπως δύσωςι θετικῶς καὶ ἐσαεὶ ὑπὸ τὸν ζόρον τοῦ θανάτου, τοῦ μυστηρίου, καὶ τοῦ αἰνίγματος; Πορρωῶς παρέρχονται οἱ τάφοι, καὶ τῶν κεκοιμημένων τὰ λίθινα ὁμοιώματα. Ὑπὸ τὴν ἱερότητα τῆς ἀγνείας καὶ τοῦ θανάτου παρθενοὶ λευκαὶ ὅπως καὶ ἡ ψυχὴ των ἀναπαύονται ἐδῶ ἐπὶ λευκοῦ μαρμάρου καὶ ὑπ' αὐτό. Τὸ ἄσπιλον τοῦ λίθου εἶναι τῆς ἀσπίλου ψυχῆς ἢ συμβολικὴ παράστασις. Φρουρὸς ἀγρυπνεῖ ἐγγυς ὁ Σταυρός, καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην Αὐτοῦ ὁ Χρόνος λευκαίνει τὰ ὄσπᾶ, καὶ ἀδιατάρακτος μηκύνεται ὁ ὕπνος, ὁ ἅγιος ὕπνος τῆς ἀθωότητος. Μικρὰ παιδιὰ, γήινα Χερουβεὶμ, ἀπὸ τῶν οὐρανίων ταγματῶν θελατικοὶ αὐτόμολοι, μερφαήλειον τὸ πρόσωπον, με τοῦ Ἀπριλίου τὰ ῥόδα καὶ τὴν δρόσον εἰς τὰς παρειάς, με τῆς ἀθωότητος καὶ τῆς χαρᾶς τὴν φωνὴν εἰς τὰ χεῖλη, με τὴν ζωὴν μόλις διανοιγομένην εἰς τὴν εὐώδη ἐκείνην κάλυκα τοῦ ἐρατεινοῦ σώματός των κοιμῶνται τώρα ἐδῶ, μακρὰν τῆς μητρικῆς ἀγκάλης. Ἀλλὰ καὶ ἡ γῆ εἶναι ἀγαθὴ μήτηρ· καὶ ὅταν ἠπίως ψαύσῃ ἡμᾶς ἡ χεὶρ τοῦ θανάτου, ὅταν πᾶν ἄλλο γήινον ἄστυλον, καὶ τῆς μητρὸς μας ὁ κόλπος αὐτός, δὲν δύναται πλέον νὰ μᾶς δεχθῆ καὶ νὰ μᾶς προστατεύσῃ, ἀνοίγει τότε ἡ εὐσπλαγγχος γῆ τοὺς κόλπους τῆς, καὶ ὡς τέκνα προσφιλῆ, ἀπὸ τοῦ στήθους αὐτῆς προσκαίρως ἐκφυγόντα, μᾶς δέχεται καὶ πάλιν, καὶ πάλιν μᾶς καλύπτει ἀναλαμβάνουσα τὸν χοῦν δι' οὗ ἐπλάσθη τὸ σῶμα μας. Ὡ! ποῖα συρροὴ ἀναμνήσεων, καὶ ποῖα πληθὺς τάφων καὶ σταυρῶν! Ἐκαστος ἐκπροσωπεῖ καὶ μίαν σθεσθεῖσαν ζωὴν . . . ζωὴν ἧς ἡ λῆξις χαράσσει διὰ τοὺς ἐπιζήσαντας δακρυῶν καὶ πόνων τὴν ἑναρξίν!

*

Ἄλλ' εἰς ἓνα τάφον νεοσκαφῆ, ἀρετὴν καὶ ἀνταπάρνησιν σκέποντα, προσήλθον εὐλαβῶς, τὴν λαμπάδα τοῦ Ἐπιταφίου σφίγγων εἰς τὰς τρεμουσᾶς χεῖρας. Ἡθικοὶ σπασμοὶ ἀγάπης περιαλγοῦς διέσειον τὴν ψυχὴν μου. Ὄρουξα πλαγίως τοῦ τάφου μακρὰν ὀπήν, καὶ ἐντὸς αὐτῆς ἐσρήνωσα τὴν ἀνημμένην λαμπάδα. Τὸ σκότος διεσκεδάσθη περίξ. Καὶ τότε ὀδυνηρὸς ἐνδόμυχος διάλογος, ἄρρητον

πάθος λατρείας καὶ στοργῆς ἐρημνεύων, ἀντήχησεν εἰς τὸ κενὸν τῆς ἐρημωθείσης καρδίης μου

*

Ἀπεσπάσθην ἀπὸ τοῦ περιηλημένου μνήματος. Καλύπτει ἀνεκτιμήτους καὶ ἀληθμονήτους θησαυρούς. Ἡ Πίστις, ἡ θεία καὶ παρήγορος Πίστις ἐπῆλθεν ἐγκαίρως διασκεδάσασα τὸν ἀγριον τῆς ἀπειπισίας τυφῶνα, καὶ πραῦναινα, διὰ τῆς ἐλπίδος τῆς ἄλλης ζωῆς, τὴν μέλαιναν ἀγριότητα τῆς ὀδύνης ἧτις με διέσχίξε. Ἡ Πρόνοια ἠλέησε τὸ πλάσμα τῆς. Αὐτὴ ἐξακουτίζει τὴν δοκιμασίαν, ἀλλ' αὐτὴ ἐπίσης καταπέμπει καὶ τὴν παραμυθίαν. Οἱ λόγοι τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ σεβασμοῦ, οἱ μετὰ φλογεῶς εὐγλωττίας ἀπηγήσαντες πρὸ μικροῦ ἐντὸς τῶν ἐγκάτων τῆς καρδίης μου, ἀποβαλόντες τὴν ἀγρίαν, ἐν τῇ φιλοστοργίᾳ αὐτῶν, ὀρμήν, ἀπέβησαν τρυφερώτεροι ἐτι, καὶ ἠπιώτεροι ἐν τῇ χριστιανικῇ ἀναπολήσει καὶ ἐντολῇ. Τὸ μυστήριον τοῦ θανάτου, ἄλυτον καὶ ἄγρυπνον πάντοτε ἐν ἐμοί, ὅπερ βιαϊότερον καὶ ὀξύτερον ἠγέρθη πρὸ μικροῦ ὄτε προσέβλεπον καὶ σιωπηλῶς προσεφώνουν ἐν τῇ ἐρημίᾳ τὸ φίλτατον ἐκεῖνο μνῆμα, ἐνέδωκε καὶ αὐτὸ εἰς τὴν θείαν τῆς Θρησκείας φωνὴν καὶ πραῦνθὲν συνεπτύχθη πάλιν. Ἀνεβλήθη, δὲν ἐλύθη· ἐληθάργησε χωρὶς νὰ παύσῃ ἀκμάζον. Ἦδη ἡ πομπὴ τοῦ Ἐπιταφίου ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ἡ ἀπὸ τοῦ ὠχροῦ φωτός των ἀνθρωπίνων λαμπάδων φωτισθεῖσα στιγμιαίως σκιερὰ ἐκείνη καὶ σεβασμία περιοχὴ ἐκαλύφθη καὶ πάλιν ὑπὸ τὴν μέλαιναν πτυχὴν τῆς ποτνιας Νυκτός. Ἡ ἐπισημότης τῆς νυκτερινῆς σιωπῆς, καὶ ἡ ἐπισημότης τῆς ἀγίας περιοχῆς ἐπεκάθισαν καὶ πάλιν ἐν δεσμῷ ἐναιῖφ ἐπὶ τὸν ἱερόν καὶ γαληνιαῖον χώρον ἔνθα κοιμῶνται οἱ νεκροί. Ἐξήλθον, δεινῶς χειμαζόμενος, ἀπὸ τὸν σεπτὸν περίβολον. Εἶχον ἀφήσει τὸν λιμένα τῆς εἰρήνης, καὶ τὸ εὐθραυστον τοῦ ταραχώδους βίου ἀκάτιον πτερώσας διὰ τοῦ ἰστίου ἔπλεον πάλιν πρὸς τὴν πόλιν των παθῶν, των μεριμνῶν, των ἀλγεινῶν φροντίδων, των πικρῶν διαφύσεων. Εἶδον τὸ ὕστατον τὸν φανὸν τοῦ Κοιμητηρίου προσέγγοντα εἰς τὴν εἰσοδὸν ἐκείνην τοῦ ἀκυμάντου λιμένος, ἀφ' οἴπου πρὸ μικροῦ εἶχον ἀνασπάσει τῆς μικρᾶς καὶ ἀσθενοῦς σχεδίας μου τὴν ἀγκυραν. Πνεῦμα γαλήνης ἐφέρετο ἐκείθεν πρὸς τὴν πόλιν τῆς ζωῆς, ὅπου ἐν ἀντίθετος ἐξῶμα βιωτικῆς καταίγης, καὶ θύελλα μαينوμένη. Καὶ ποῦ, καὶ πῶς εἰς τοιοῦτον πέλαγος νὰ πλεύσωμεν ἡμεῖς! Ἀλλὰ τοῦ ἀκατίου τὴν ἀσθένειαν ἰδοὺ τῆς Πίστεως καὶ τῆς Ἐλπίδος στηρίζουσα ἡ χεὶρ. Ἦδη ἠφανίσθη τοῦ φανοῦ τὸ μυστηριῶδες φῶς. Βαρεῖς ἀναπάλλονται ὑπὲρ τὴν πόλιν ἠχοὶ πενθίμων ἐμβατηρίων. Οἱ Ἐπιτάφιοι των Νεῶν ἐξήλθον, καὶ ἔσμα θανάτου, «ἡ ζωὴ ἐν τάφῳ» περιδονεῖται ἐτι εἰς τὸ κενόν. Τὴν εἶδον πρὸ μικροῦ τὴν ζωὴν ἐν τῷ τάφῳ. Τὴν εἶδον εἰς τὸ ὁμοίωμα ἐκεῖνο τοῦ Σωτῆρος, τὴν εἶδον εἰς τοὺς τάφους αὐτοῦς, οὗς ἀδιαλείπτως σκάπτει ὁ θάνατος. Ἄλλ' ὑπὸ τὸ μυστήριον ὅπερ κούπτουσι τὰ μνήματα καθέθει ἡ ζωὴ, ἡ ἀληθὴς ζωὴ. Ὁ ἄγγελος ἐκύλισε τοῦ μνήματος τὸν λίθον καὶ ἀναστηθεῖσα φωτοβόλος ἀνεπήδησεν ἐξ αὐτοῦ ἡ ἀληθὴς

καὶ αἰωνία Ζωή. Ὁ ἄγγελος θὰ ἀνοίξῃ, ἐν τῷ ἐπηγε-
γελμένῳ χρόνῳ, τοὺς τάφους, καὶ φαινή ἀπὸ τού-
των θὰ ἀνέλθῃ ἡ ἀτελεύτητος χαρὰ καὶ Ζωὴ τῶν
δικαίων καὶ ἐναρέτων, τῶν ἐν Πίστει καὶ Εὐσεβείᾳ
κοιμηθέντων ἐν Κυρίῳ.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΠΑΓΑΝΕΛΗΣ

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑΙ ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ

ΓΡΑΜΜΕΝΟΧΩΡΙΑ

Ἐλάμβανον πολλάκις ἀφορμὴν νὰ διέρχωμαι ἐκ
Γραμμενοχωρίων καὶ νὰ μένω δ' ἐνίοτε ἐντὸς αὐτῶν
ἐπὶ ἀρκετὰς ἡμέρας.

Τὰ χωρία ταῦτα, περὶ τὰ εἴκοσι, τινὰ μὲν ἐξα-
πλόνονται εἰς τοὺς πρόποδας, τινὰ δὲ ἀναρριχῶνται
ἐπιχαρίτως ἐπὶ τῶν ράχων τῶν μικρῶν λόφων καὶ
βουνῶν, οἵτινες διασπείρονται κατὰ τὸ δυτικὸν ἄ-
κρον τῆς μεγάλης πεδιάδος τῶν Ἰωαννίνων, εἰς
ἀπόστασιν τεσσάρων περίπου ὥρων ἀπὸ τούτων.
Ἀποτελοῦσι δὲ κυκλοτερῆ περιφέρειαν χαριεστά-
την, ἐστολισμένην μὲ τοποθεσίας ὠραίας, θέαν ἀνοι-
κτὴν καὶ λαμπρὰν καὶ εὐκρατέστατον κλίμα, ἐνα-
μιλλώμενα μὲ τὰ χωρία τῶν χαμηλωμάτων τοῦ
Παρνασσοῦ καὶ τοῦ Πηλίου. Ἐνεκὰ δὲ τῶν πολ-
λῶν τούτων τῆς φύσεως αὐτῶν καλλονῶν ἐνόμισάν
τινες ὅτι ὠνομάσθησαν καὶ Γραμμενοχώρια, καθότι
ἡ λέξις γραμμένο ἐν τῷ ἡπειρωτικῷ ἰδιώματι ση-
μαίνει τὸν ἐπὶ καλλονῇ διακρινόμενον, τὸν γραφι-
κόν, ἐξ ἧς αἱ φράσεις γραμμένο παιδί, γραμμένος
ἄγγελος, φρούδια γραμμένα, γραμμένο χωριό, ὡς
ὠνομάζεται. Γραμμένο τὸ κεντρικώτερον καὶ μεγα-
λείτερον ἐξ αὐτῶν. Πιθανωτέρα ὅμως φαίνεται ἡ
γνώμη καθ' ἣν, ὅτε οἱ Τοῦρκοι εἰσέβαλον εἰς τὴν
κάτω Ἠπειρον καὶ ἐπροχώρουν κατὰ τῶν Ἰωαν-
νίνων, τὰ χωρία ταῦτα πρῶτα ὑπετάγησαν ἄνευ
οὐδεμιᾶς ἀντιστάσεως καὶ ἐνεγράφησαν εἰς τὰ βι-
βλία τῆς κατοχῆς των, ὠνομασθέντα ἕκτοτε Γραμ-
μένα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς κοινότητας τοῦ Πίνδου
καὶ τῶν ἄλλων ὀρέων, αἵτινες διατηρήσασα τὴν
αὐτονομίαν των ὠνομάσθησαν Ἀγραφα. Τὴν γνώ-
μην δὲ ταύτην προσεπικυροῖ ἡ ἐγχώριος παράδοσις,
ὅτι ἰκανὰ τῆς περιοχῆς ταύτης χωρία διὰ πρε-
σβείας πρὸς τὸν στρατάρχην τῶν Τούρκων Μουράτ
τὸν Β' προσεκύνησαν τότε καὶ ὑπετάγησαν αὐτοθ-
μήτως, προθυμοποιηθέντα μάλιστα νὰ τῷ παρά-
σχωσι καὶ σπουδαίας ὑπηρεσίας καὶ συναρωγὰς,
ὁπόταν οὗτος φθᾷς ἐμπροσθεν τῶν Ἰωαννίνων διε-
πραγματεύετο μετὰ τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ μενόντων
κατοίκων των περὶ παραδόσεως. Ἐνια δ' ἐξ αὐτῶν
κατῳρθωσαν ὡς ἐκ τούτου ν' ἀποκτήσωσι καὶ προ-
νόμιά τινα παραχωρηθέντα ὑπὸ τὴν προστασίαν
τῆς βασιλομήτορος (βαλιδῆ Σουλτάνας). Μετὰ τι-
νας ὅμως χρόνους, διὰ τῆς συστάσεως τοῦ σώμα-
τος τῶν Γενιτσάρων καὶ τῶν Σπαχίδων, ὅχι μόνον
τῶν προνομίων αὐτῶν ἀπέξεδύθησαν, ἀλλὰ, πιεζό-
μενα ἀφορῶτως, ἠναγκάσθησαν μερικὰ νὰ διαλυ-
θῶσι καὶ νὰ μετακίσησιν οἱ κάτοικοι αὐτῶν εἴτε

εἰς ἄλλα γειτονικὰ ἰσχυρὰ, εἴτε ἐκτὸς τῆς Ἠπειροῦ
εἰς ἄλλας γῶρας, ἐγκαταλείποντες ὀπισθεν ἐρήμους
τὰς οἰκίας καὶ τοὺς ἀγρούς των, ὧν τὰ ἐρείπια δει-
κνύουσι σήμερον εἰς τὸν ξένον οἱ περίοικοι μὲ τὰ
ὀνόματα Παλιούρι, Γεράκι κ.λ.π. Μετὰ ταῦτα
ἐπῆλθον αἱ βιαιότερα τῶν κατακτητῶν πράξεις,
αἵτινες ἐπέσπευσαν τὴν κατάπτωσιν τῶν Γραμμε-
νοχωρίων, ὧν ἐπὶ τέλους οἱ κάτοικοι μετετράπησαν
εἰς ἀθλίους καλλιεργητὰς καὶ ραγιαδάς ἀφεντάδων.
Ὅτε δὲ ἐξερράγησαν ἐν Ἠπειρῷ αἱ ἐπαναστάσεις
τοῦ 1821 καὶ 1854, οἱ κάτοικοι τῶν Γραμμενο-
χωρίων ἐκινήθησαν μόνον διὰ νὰ ἀφῆσωσι τὰς οἰ-
κίας καὶ τὰ ὑπάρχοντά των καὶ νὰ κρυφθῶσιν ὅπου
ἠδύναντο περιδεεῖς καὶ ἐπτοημένοι εἰς τὰ πλησιό-
χωρα βουνὰ καὶ δάση τῶν Κουρέντων. Τοῦθ' ὅπερ
ἀποδεικνύει ὅτι ἡ δειλία καὶ ἡ ἄγνοια τῆς ἐλευθέ-
ρας καὶ ἀξιοπρεποῦς ζωῆς ἐξακολουθεῖ παρ' αὐτοῖς
μέχρι σήμερον καὶ συνάδει μὲ τὴν δευτέραν περὶ
τῆς ὀνομασίας τῶν χωρίων των γνώμην.

Ἐν τούτοις τὰ Γραμμενοχώρια παράγουσιν ἄν-
δρας ὑγιεστάτους, εὐφυεῖς καὶ ἐργατικούς, γυναικας
δὲ σεμνὰς καὶ ὠραίας. Τὸ Γραμμένο ἰδίᾳ ἐγέννη-
σεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τοὺς Ζωσιμάδας, τοὺς Κα-
πλάνας, τὸν Ἀσώπιον, τὸν Κρανᾶν, τὸν Γούδαν εἰς
ἐποχὰς παρελθούσας· καὶ σήμερον δὲ πολλοὶ ἐκ τῶν
κατοίκων του φεύγουσιν εἰς τὴν ξενιτειάν, ὅπου
κατορθοῦσι διὰ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς οἰκονομίας ν'
ἀποκτῶσι πλοῦτη μεγάλα, ἅτινα μεταχειρίζονται
τὸ πλεῖστον ὑπὲρ τῆς πατρίδος αὐτῶν. Τούτου δ'
ἔνεκεν ἀμνηχανεῖ τις πῶς νὰ συνδυάσῃ τὰ λίαν με-
γαλόψυχα ἀφ' ἑνὸς καὶ φιλογενῆ αἰσθήματα, μὲ τὸν
μέχρις ἄκρου ἀώτου ἀφ' ἑτέρου φιλήσυχον καὶ δει-
λὸν χαρακτήρα τῶν Γραμμενοχωριτῶν.

Ὅσοι ἐξ αὐτῶν δὲν ξενιτεύονται, καλλιεργοῦσιν
εἰς τὰ χωρία των τοὺς ἀγρούς καὶ περιποιοῦνται τὰ
ποίμνιά των, βοηθούμενοι ἐνίοτε καὶ ὑπὸ τῶν γυ-
ναικῶν των, ἢ ἐπαγγέλλονται τὸν ξενοδόχον καὶ
τὸν παντοπώλην ἐν Ἰωαννίνοις καὶ ἄλλαχού. Τὸ
ἔδαφος τῶν χωρίων των εἶνε γονιμώτατον καὶ πα-
ράγει ἐν ἀφθονίᾳ τοὺς δημοτικακοὺς καρπούς καὶ
τοῦς τῆς ἀμπέλου. Τοιοῦτο δ' ὂν δὲν ἠδύνατο νὰ
διαφύγῃ τὴν προσοχὴν τῶν παλαιωτέρων, λείψανα
τῶν κατοικιῶν τῶν ὁποίων ἀπαντῶσιν ἐλάχιστα
μὲν εἰς λίθους καὶ νομίσματα, πλείονα δὲ εἰς τοπω-
νυμίας, ὡς εἰς *Καστροί*, εἰς *Ράχην τοῦ Βασιλικοῦ*
παρὰ τὸ Γραμμένο, εἰς τὴν *Κεφαλή*, πηγὴν διαυ-
γεστάτου ὕδατος παρὰ τὸ χωριὸν Ἀραχοβίτσα,
ἀναβρύουσαν ἐκ βράχου ὀγκώδους εἰς θέσιν δασώδη,
ρωμαντικωτάτην. Κατὰ παράδοσιν, ἐπὶ τοῦ βρά-
χου τούτου ὑψοῦτο ἐν ἀμνημονευτοῖς χρόνοις μαρ-
μάρινος μέγας πύργος κατοικοῦμενος ὑπὸ περικαλ-
λοῦς βασιλοπούλας, ἧτις ὕδρευετο δι' ἀργυροῦ σί-
κλου (ἀμφορέως) ἐκ τῆς Κεφαλῆς, ρίπτουσα αὐτὸν
δι' ἀλύσου ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ πύργου εἰς τὴν πηγὴν,
ἣν ἐπὶ τούτου εἶχε περιτειχίσει δίκην λεκάνης ἢ
φρέατος, μέρη ἐκ τῶν κονιαμάτων τῆς ὁποίας δια-
κρίνονται ἀκόμη. Σήμερον ἐπὶ τοῦ βράχου παρα-
τηροῦνται ἐλάχιστα ἴχνη τειχῶν καὶ ἐδῶ κ' ἐκεῖ
τέσσαρα ἢ πέντε μικρὰ ἐκκλησιδία ἡμικρημισμένα
ἢ ἐτοιμόρροπα. Μεταξὺ δὲ τούτου καὶ τοῦ βουνοῦ